

Ruzsicska Yvette

Házasságok, válások, és az élettársi kapcsolatok viszonya a gyermekvállalással

A KSH legutóbbi adatai szerint Magyarországon az elmúlt két évtizedben mintegy felére csökkent a házasságkötések száma. A házasodási hajlandóság mind az először házasodóknál, mind az újránházasodóknál csökken, és különösen érvényes ez a 15-29 éves korosztályra. A visszaesés mértékét tekintve, ha később is így fognak gondolkodni, akkor féltő, hogy a mai fiatal lányok több mint fele végérvényesen hajadon marad.

A férfi és a nő közötti párkapcsolat formáját szabályozó házasság a történelmi fejlődés során tartalmában, a társadalom gazdasági és ideológiai viszonyainak függvényében változó társadalmi intézménnyé alakult, amely az állam által elismert és jogilag védett keretet nyújt az utódok létrehozásához és felneveléséhez. A házassághoz fűződő fontos társadalmi, gazdasági és jogi következmények miatt minden társadalomban pontos előírások szabályozzák azt, hogy milyen feltételekkel lehet házasságot kötni és milyen körülmények között engedhető meg a házasság megszüntetése.¹

A házasságok számának az alakulása rendszerint érzékenyen reagál a társadalmi és gazdasági életben bekövetkezett változásokra, ezért ezeknek a házasságban részt velők szempontjából kedvező vagy kedvezőtlen hatása közvetve hat a születések számának alakulására is.

A válás egy már létező, de feladatainak betöltésére alkalmatlanná vált házastársi kapcsolat bírósági úton történő megszüntetését jelenti. Szerepe a családi viszonyok rendezésében fokozatosan nőtt az elmúlt évtizedekben. A válásra vezető okok, a válás hatásai és következményei igen sokrétűek, vizsgálatuk nagyrészt a szociológia eszközeivel történik. Az elmúlt évek kutatásai alapján megállapítható, hogy az elsődleges válóok az alkohol. A válóperek több mint 70%-át a feleség kezdeményezi, és a válások 40%-ában az alkohol játssza a főszerepet, ezen túl pedig a további főbb okok közé tartozik a hűtlenség, az elhidegülés, a durva bánásmód, és a féltékenység.

A válás demográfiai szempontból legjelentősebb következménye az egyszülős családok terjedése, az egyedül élők arányának növekedése, de szerepe van az új családi formák elterjedésében is (pl. élettársi kapcsolatok). A válások alakulása rendszerint visszahat a házasságkötési mozgalomra is, mivel a házasság felbontása a volt házastársakat jogilag szabaddá teszi és lehetőséget ad egy újabb házasság megkötésére.²

A II. Világháború előtti időszakban a magyar népesség házasodási szokásaiban a házasság, mint intézmény, nagyra értékelése, a házasságban élés preferálása fejeződött ki. A társadalom a házasságnak, mint a családi élet alapjának, nagy jelentőséget tulajdonított, a házasságkötést a felnőtté válás, a társadalomba való beilleszkedés formális feltételének tekintette, és az életút egyik legjelentősebb eseményeként ünnepélyes külsőségekkel tette emlékezetessé. A társadalom bizonyos életkor elérése után tagjaitól elvárta, hogy minél hamarabb kössenek házasságot. A házasságból kimaradt nőtleneket és hajadonokat elítélte csakúgy, mint azokat, akik házastársuktól külön éltek vagy elváltak. A házasságban élés előnyei az özvegyeket is arra ösztönözte, hogy újránházasodással mielőbb visszatérjenek a házasok közé.

¹ Magyarország a XX. században <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/185.html>

² Magyarország a XX. században <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/185.html>

Régen Magyarország a magas házasságkötési gyakoriságú országok közé tartozott. A házasságkötések trendjére a politikai, gazdasági események erősen rányomták bélyegüket. Így például a gazdasági válságok, a különösen rossz termésű évek csökkentően hatottak a házasságkötésekre, viszont háborúk után ideiglenes megélénkülés volt tapasztalható. A magyar társadalom tehát a régmúltból örökölte a korai és szinte teljes körű házassalással jellemzett szokásokat, és ezt megtartva igyekezett alkalmazkodni a változó gazdasági feltételekhez.

A 19. század vége felé azonban a magyar társadalomban egyre több olyan tényező jelent meg, ami együttes hatásában változásokat indított el a házasságkötések alakulásában. A gazdasági feltételek visszatérő ingadozásai, a hadkötelezettség többszöri újraszabályozása, a régiók közötti és főként a városokba irányuló vándorlás megélénkülése, végül a halandósági viszonyok jelentős javulása csökkentően hatott a házasságok megkötésére. Mindezek mellett meg kell említeni a század eleji kivándorlások kedvezőtlen hatását is.

Az I. világháború jó példa rá, hogy rendkívüli körülmények hatására egy-egy időszakban a házasságkötések átmenetileg akár teljesen szünetelhetnek. A házasságkötések ezer lakosra jutó aránya a háborús években igen alacsony szintre zuhant: minimumát 1915-ben érte el 3,4 ezrelékkal. A háború hatására elhalasztott, azonban a hadba vonultak visszatérése után megkötött házasságok arányszáma 1918-ban elérte a 7,6 ezreléket, 1919-ben pedig 20,4 ezrelékes nyers arányszámot eredményezett.

A két világháború között a házasságkötési arányszámok az I. Világháború előtti színvonalhoz képest férfiaknál és nőknél, és minden korcsoportban csökkentek. Az az életkor, amelyben a legtöbben kötötték első házasságukat, a férfiaknál 25–29 éves korra, a nőknél 20–24 éves korra tolódott el, és az 50 éves korukig nőtlen, hajadon családi állapotban maradtak aránya is megnőtt (férfiaknál 5-6%-ra, nőknél 7-8%-ra). Figyelembe véve az időszak társadalmi-gazdasági viszonyait, mindenekelőtt az 1930-as évek elején elmélyülő gazdasági válság hatásait, arra lehet következtetni, hogy a magyar népességben megindult a házassági szokások átalakulása, ami elsősorban a házasságkötések idősebb korra történő elhalasztásában és ezzel összefüggésben a 20 éven aluli hajadonok arányának emelkedésében nyilvánult meg.

A II. Világháború utáni fél évszázadban a házasságkötések arányát hullámhegyek és hullámvölgyek jellemezték: Az ismétlődő hullámhegyek csúcsai 1954, 1967, 1975 és a hullámvölgyek mélypontjai: 1962, 1971. Az ebből adódó hullámvölgyen túl azonban hosszú távon egy csökkenő tendencia körvonalazódott a hullámok csillapodása mellett, és az 1970-es évek második felére elült a hullámvölgy, nem voltak kiugrások, hanem csak egy napjainkig tartó erőteljes és majdnem töretlenül lefelé tartó csökkenés.

A II. Világháború alatt a házasságkötési mozgalom csak kisebb mértékben esett vissza, mélypontját 1944-ben érte el a nyers házasságkötési arányszám 7,2 ezrelékes értékével. Ennek megfelelően a háború utáni fellendülés sem volt olyan rendkívüli mértékű, mint az I. Világháború után. Az I. Világháborút követő másfél évtizedben a házasságkötési arányszám 10 ezrelék körül mozgott, és néhány évben a 11 ezreléket is meghaladta. Ebben szerepe volt a háború miatt elhalasztott házasságok megkötésének, a megözvegyültek, az elváltak újraházasodásainak. Összefüggött azonban azzal is, hogy a háború utóhatásaként a család értéke erősödött, nőtt a családi élet vonzereje. Emellett a nagyarányú társadalmi átrétegződés, a munkanélküliség felszámolása, illetve a nők tömeges munkába állása megnövelte a párválasztási lehetőségeket is, és kedvezően hatott a házasságkötési kedvre. Ehhez társult a házasságkötések jogszabályi megkönnyítése, a megváltozott politikai rendszer ideológiájának

megfelelő párválasztási szabadság növelése és a szülői hatalom csökkentése érdekében bevezetett házassági korhatár-módosítás, 1950-ben 24 évről 20 éves korra, majd 1952-ben 18 éves korra.

Az 1950-es évek második felétől a házasságkötési arányszámok csökkentek; a háború utáni első mélypont 1962-ben következett be (8,1 ezrelék). A házassági kedv általános csökkenésében szerepe volt azoknak a megpróbáltatásoknak is, amelyek az akkor még a népesség jelentős hányadát kitevő falusi népességet érték a mezőgazdaság kollektivizálása során. A kissé javuló életszínvonal, valamint a gyermekvállalást ösztönző népesedéspolitikai intézkedések (gyermekgondozási szabadság és segély) együttesen hozzájárultak ahhoz, hogy a házasságkötések 1967-ben újabb csúccsal tetőztek. A 15 éves és ennél idősebb, nem házas férfiaknál 87,1, a nőknél 64,6 ezrelékes arányszámmal.

Az 1960-as évek második felében kialakult kisebb hullámhegyet az 1970-es évek elején ismét hullámvölgy követte. A tisztított házasságkötési arányszám 1967 és 1971 között ismét csökkent, a férfiaknál 10, a nőknél 8%-kal. Ebben az időszakban az átlagos házasságkötési kor a 20. század folyamán legalacsonyabb értékeit érte el: a férfiak átlagos első házasságkötési kora 24 év alá, a nőké 21 éves korra süllyedt.

Az 1970-es évek második felében megindult a házasságkötések számának tartós visszaesése. 1994-ben már csak 5 házasság jutott ezer lakosra, szemben az 1950-es évek 10 ezrelékes és az 1970-es évek 9 ezrelékes arányával, a házasságkötések száma pedig alig több mint a fele volt az 1975 évinek.

A házasságkötések hanyatló tendenciája a tisztított arányszámok változásaiban is megmutatkozik. 1994-ig az ezer, 15 éves és annál idősebb nem házas népesség házassági arányszáma az 1980-as évekhez viszonyítva 40%-kal esett vissza. Ezzel párhuzamosan az elmúlt másfél évtizedben a házasságkötési kor fiatalodási tendenciája megállt, majd irányt változtatva emelkedni kezdett. 1994-ig a férfiak átlagos első házasságkötési kora 24,7 évre, a nőké 22 évre emelkedett. Ennek hatására az összes házasuló átlagos házasságkötési kora is nőtt, a férfiaknál 28,1, a nőknél 25 évre.³ 1980-ban még 80.300 házasságot kötöttek, tíz évvel később már csak 66.400-at, 2000-ben alig több mint 48.110, 2007-ben pedig már csak 40.842.

Magyarországon a házasságkötések és a házasságkötési kor alakulását nagymértékben befolyásolja az, hogy a házasulók között nagy arányban fordulnak elő újránházasulók. A II. Világháború előtt a házasulók közel 90%-a volt először házasuló, az újránházasulók többsége pedig özvegy, és mindössze néhány százalékot tett ki az elváltak aránya. Az 1980-as években a házasulóknak már 20%-a került ki az elváltak közül. Az 1990-es években a házasságra lépőknek mintegy négyötöde az először házasuló, 16–17%-a elvált. A 20. Század folyamán, de különösen a II. Világháború után az özvegyek újránházasodása fokozatosan visszaszorult, és az 1990-es évek végén már alig játszik szerepet a házassági viszonyok változásában. Az özvegy férfiak alig 6%-a házasodik újra az özvegyüléstől számított húsz éven belül, az özvegy nők körében ez az arány mindössze 3%.

A válást követő újránházasodás szerepe az 1950-es években kezdett növekedni, majd az 1960-as évek elejétől a házassági viszonyok lényeges tényezőjévé vált. Az újabb házasságkötéstől való tartózkodás első jelei már az 1970-es évek első felében megmutatkoztak. A visszaesés különösen az elvált férfiak körében öltött radikális mértéket. Míg az elvált férfiak 40, az elvált

³ Magyarország a XX. században <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/185.html>

nők mintegy 25%-a az 1960-as években a válást követő egy éven belül újra megházasodott, addig ez az arány 1994-ben már csak 8%-ot tett ki. A visszaesésre vezető okok között első helyen az élettársi kapcsolatok terjedését kell megemlíteni. Az újránházasodások megriktulásának népesedési jelentősége is van. Az elváltaknak közismerten alacsonyabb a termékenysége, és nem valószínű, hogy ezen az élettársi kapcsolatok terjedése lényegesen változtat.

A fennálló házasságok megszűnésének két lényeges formája van: az özvegyülés és a válás. A válás fogalmát demográfiai értelemben azonosnak tekintjük a házasság bírói úton történt jogerős felbontásával vagy érvénytelenítésével. Nem tekintjük azonban a válás fogalomkörébe tartozónak az ún. „különválás”-t. Ez a jogi aktus ugyanis kimondja a házaspár különélését, de a megkötött házasságot törvényesen fennállónak tekinti. Az évi házasságkötések és házasságmegszűnések összefoglaló statisztikai adataiból megállapítható, hogy 1978 óta a megszűnt házasságok száma meghaladja a házasságkötések számát. A házassági hiányt a házasságok számának rohamos csökkenése mellett a válások számának emelkedése és a halandóság romlása miatt az özvegyülések jelentős növekedése okozta. Az 1960-as években a házasságkötések száma még közel 20 ezerrel meghaladta a megszűnt házasságok számát. 1993 mélypontnak tekinthető, mivel a megszűnt házasságok száma 3310-zel volt több, mint a megkötött házasságoké.

Ha a válásokat vizsgáljuk, akkor elmondható, hogy az 1870–1880-as években ezer lakosra még csupán 0,07 ezrelék válás jutott, ami az 1890-es évek körül 0,08 ezrelékre emelkedett. 1907-től kezdődően a válások számának növekedése fokozódott, mivel a liberális joggyakorlat lehetővé tette a házasságok könnyebb felbontását. 1910–1911-ben ezer fennálló házasságra 1,9 válás jutott, ez az arány 1921-re megkétszereződött, majd az 1930-as évekre kissé lecsökkent, de még mindig nagyobb volt, mint az I. Világháború előtt.

A II. Világháború előtt a vétkességre alapozott bontóokok rendszerében válásra csak ritkán, és társadalmi rétegek szerinti jelentős különbségekkel került sor. A házasság intézményét védő társadalmi, gazdasági gátak erőssége, a válás utáni helyzet megoldásával kapcsolatos alternatívák hiánya, az egykeresős család és a magasabb gyerekszám együttesen és külön-külön is komoly visszatartó erőt jelentett a válástól.

Az 1920-as évek első felében a házasságoknak átlagosan 10-11%-a bomlott fel válás következtében. Az 1930-as évek második felében a javuló viszonyok ismét megnövelték a válási kedvet, s 1938-ra a válással végződő házasságok aránya ismét meghaladta a 7%-ot.

Magyarország már a 20. század első felében is kitűnt az európai országok között a válások magas arányával és ez a relatív fölénye a II. Világháború után még fokozódott. Már az 1950-es évek elejétől – a liberális válási jog bevezetésével támogatva – radikális emelkedés kezdődött a válások számában és arányában. Alapvetően megváltoztak a család és a társadalom közötti kapcsolatok: a család funkcióinak megváltozása, a korábbtól eltérő normák és a családon belüli új szerepek kialakításával járó feszültségek megsokszorozták a családon belüli konfliktusokat, gyengült a család belső egysége és szilárdsága, és ez megrázkódtatta a hagyományos család tartópillérét, a házasságot is. Különösen a hagyományos paraszti gazdálkodás visszaszorulása, a nők kereső tevékenységének elterjedése, a tradíciókat gyengítő nagy méretű társadalmi mobilitás, a falusi lakóhelyek elhagyása és a városokban történő tömeges letelepedés új alternatívákat nyitott, a kapcsolatteremtés új módjai terjedtek el, a család és a házasság ezáltal nyitottabbá és egyúttal sérülékenyebbé vált.

A válások száma már közvetlenül a háború után jelentősen emelkedett, amit fokozott a házasság felbontását megkönnyítő 1945. évi kormányrendelet is. 1952-ben ezer lakosra már 1,4 válás jutott. A családjogi törvény életbelépésével a válások átmenetileg megritkultak, de 1955-ben ezer lakosra ismét 1,6 válás jutott. Az 1952 óta – csupán kisebb módosításokkal – érvényes házassági bontójog megszüntette a házastársi vétkességre alapozott bontóokokat. A helyébe lépett ún. „komoly és alapos ok”-ra épülő rendszer a bírói joggyakorlatban szinte minden visszatartó erőt nélkülöző eszközzé vált, és szabad utat biztosított a házasság felbontásához.

A válások száma és aránya – beleértve az ezer lakosra, ezer fennálló házasságra és az egyéb más, ún. tisztított arányszámokat – az 1980-as évek második feléig töretlenül emelkedett. 1987-ben a családjogi törvény legújabb módosítása kisebb eljárásjogi szigorítást vezetett be a bontóperes eljárásba. Ennek hatására a válási arányszámok – az 1988-as mélyponttal – átmenetileg visszaestek az 1970-es évek második felét jellemző, már akkor is magasnak tekintett színvonalra. 1989 óta a válások trendje ismét emelkedést mutat.

Az 1950-es években a házasságok 13–16%-a, az 1960-as években már közel egynegyede, az 1970-es években a házasságok 28–29%-a, az 1980-as évek közepén már több mint egyharmada fejeződött be. 1989–1994 között – az 1992-ben és 1993-ban mutatkozó kisebb visszaeséstől eltekintve – a válások száma ismét emelkedett. Említést érdemlő körülmény még a korai válási csúcs: a leggyakoribb a harmadik házassági évforduló körül. A házasságok 17–18%-a a tíz éven belül felbomlik.

Magyarországon a házasságkötések aránya a 20. század folyamán – eltekintve a legutóbbi egy-másfél évtizedtől – egyike volt a legmagasabbaknak Európában. Az átlagos házasságkötési kor ebben az időszakban hasonló volt az európai átlaghoz, csupán néhány országban házasodtak jóval idősebb vagy fiatalabb korban.

A II. Világháború után Magyarország az 1980-as évek elejéig megőrizte kiemelkedő helyét. Szem előtt tartandó azonban, hogy az 1970-es évek eleje óta a házasságkötések alakulásában Európa-szerte jelentős csökkenés figyelhető meg, és ezzel összefüggésben a házasságkötési arányok mindenütt alacsonyabbak, mint korábban. Úgy tűnik, hogy az ország előbb-utóbb „felzárkózik” az európai trendekhez. A magyar nők 1994-es teljes első házasságkötési arányszáma – amely szerint a nők 56,4%-a kötne házasságot 50 éves koráig – például nagyjából megegyezik azzal az aránnyal, amit Dánia, Finnország, Franciaország, Hollandia és Norvégia az 1980-as évek közepén ért el. Ugyanakkor az átlagos első házasságkötési kor tekintetében a magyar népesség még mindig hagyományörzőnek tűnik Európában: a nőkre vonatkozó összehasonlításból kitűnik, hogy 1994-ben a legalacsonyabb, 22 év alatti átlagos első házasságkötési kor Magyarország mellett csupán Bulgáriában, Csehországban, Lengyelországban és Szlovákiában fordult elő.

A válások aránya Magyarországon már az I. Világháború előtt is magas volt. Ez a helyzet a két világháború között sem változott. A későbbiekben, főként az 1970-es évektől, Európa szinte minden országában, engedékenyebb válási jogszabályokat vezettek be, s ezek mindenütt megerősítették a válások amúgy is emelkedő trendjét. Így az 1990-es évek végén Magyarország az ezer lakosra jutó 2,2–2,3 válási arányával a közepes válási gyakoriságú országok közé sorolható.

A 20. század végére a válás Európa legtöbb országában intézményesült és a válás a házasság megszüntetésének elfogadott módjává vált. Kialakultak az egyes országokra jellemző válási minták, és a házassági szokások mellett válási szokásokról is beszélhetünk. Az élettársi kapcsolatoknak, mint a házasság alternatívájának a megjelenése, térhódítása és elfogadottá válása kétségkívül az egyik kulcseleme a magyarországi demográfiai magatartás mélyreható változásainak. Ez a párkapcsolati forma megszünteti a házasság kizárólagos voltát, sőt, dominanciáját is kérdésessé teszi. Egyúttal társadalmi kontextust teremt a házasságon kívüli születéseknek, alapvetően átalakítva a családi élet kezdeti szakaszát.⁴ Definícióját tekintve az élettársi kapcsolat egy olyan párkapcsolati forma, amely két, egymással házasságot nem kötött, érzelmi és gazdasági közösségben élő személy között áll fenn. Különbözik mind a házasságtól, mind a bejegyzett élettársi kapcsolattól, mivel nem valamely állami hatóság előtti akaratnyilvánítással, hanem az együttélés tényével jön létre. Az élettársi kapcsolat fogalma az 1970-es években került be a magyar jogrendszerbe. Kezdetben csak a bírói gyakorlatban jelent meg, 1977 óta azonban a Polgári Törvénykönyv is tartalmazza. Az évtizedek során változott mind az élettársi kapcsolat fogalma (1996 óta már nem csak különmemű párok között állhat fenn élettársi kapcsolat), mind pedig az intézményhez kapcsolt jogok és kötelezettségek rendszere.⁵

Az élettársi kapcsolat először válás utáni kapcsolatformaként tűnt fel és terjedt el, és csak később vált olyan első párkapcsolattá, amely megelőzi vagy helyettesíti a házasságot. Így az élettársi kapcsolatnak mint első együttélési formának már a rendszerváltás előtt nagy súlya volt, tehát nem a politikai fordulat idézte azt elő. Az észak – és nyugat – európai országokban hosszabb ideje, Magyarországon inkább csak az elmúlt két évtizedben foglalkoznak intenzívebben a szakemberek az élettársi kapcsolatokkal, melynek megítélése mind hivatalos, mind lakossági szinten gyakran ellentmondásos. A nézetek egyik része szerint a törvényes kötöttségek nélküli párkapcsolatok jobban megfelelnek a fiatalok igényeinek. Más nézetek szerint viszont éppen azt hangsúlyozzák, hogy ennek az életformának a választása a kapcsolat felelőtlenebb kezelésére indítja az érintetteket. Különböző állásfoglalásokat vált ki, amikor a megítélés alapja az, hogy vajon milyen befolyást gyakorol az élettársi kapcsolatok terjedése a termékenységre, illetve miként alakul a gyermekek helyzete, jövője, ha szüleik nem kötnek házasságot. A probléma ellentmondásos megítélése is szerepet játszik abban, hogy jelenleg az élettársi kapcsolatok helyzetének szociálpolitikai, családjogi, vagy polgári jogi kezelése még nem tekinthető egyértelműen megoldottnak. Egyértelműen kimondható azonban, hogy nem a párkapcsolatoknak, hanem csak azok törvényesített formájának a népszerűsége csökkent.

Áttérve az élettársi kapcsolatok témakörére, elmondható, hogy a házasságon kívüli születések, társadalmi megítélése, a házasságon kívül született gyerekek társadalmi státusza történelmi koronként, társadalmi rétegenként igen eltérő volt. A gyermek származásának már a népmozgalmi adatgyűjtés megkezdésekor (1850) nagy jelentőséget tulajdonítottak, s ezt bizonyítja, hogy a gyermek születésekor rögzítésre kerülő négy legfontosabb ismérv, a nem, a vallás, az életképesség, és a törvényes vagy törvénytelen születés közé fontosnak tartották bevenni annak feltüntetését, hogy a gyermek házasságból, vagy házasságon kívül jött-e a világra. Az így született gyerekek egy része együtt élő "vadházasság"-ban élő szülőktől származott, s míg a vadházasságot a korabeli szerzők viszonylag toleránsan ítélik meg, addig az e kapcsolatból, vagy egyéb módon született törvénytelen gyermek életkilátásait, testi-szellemi fejlődését, társadalmi beilleszkedését illetően igencsak borúlátóan, elítélően

⁴ Spéder Zs.: *Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez* Bp. 2005 Demográfia 48. Évf 2-3. Szám, 187.p.

⁵ Élettársi kapcsolat: http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89lett%C3%A1rsi_kapcsolat

nyilatkoztak, és úgy látták, hogy ezek a gyermekek legtöbbször a társadalom páriáivá lesznek.⁶

A XIX. század végén az illegitim születések aránya 8-10% körül volt, és ez az érték – a világháborúhoz kapcsolódó kisebb ingadozásoktól eltekintve – közel száz évig, 1980-ig nem változott. Ha figyelembe vesszük, hogy az említett időszak alatt a születésszabályozás területén milyen forradalmi változások következtek be, hogy milyen fogamzásgátlási eszközök terjedtek el, azt mondhatjuk, hogy az azonos gyakoriságú illegitim születések mögött igen eltérő szexuális magatartás, eltérő erkölcsi értékrend húzódik.

Érdekesség, hogy a stabil arányszámot még az 50-es évek elején bevezetésre kerülő teljes abortusztilalom sem befolyásolta. Ezekre az időkre inkább az volt a jellemző, hogy házasságon kívül inkább a véletlenül megfogant gyerekek születtek, és ezek szülei is mihamarabb próbálták legitimizálni kapcsolatukat. Ezt hivatott alátámasztani az a tény, hogy a házasságban született gyerekek száma nagyobb arányban nőtt, mint a házasságon kívül született társaiké. Az 50-es évek második felében hatályba lépő abortusz-liberalizálás is alapvetően a házasságban született gyermekek számára volt hatással. Ezt lehet elmondani a 60-as, 70-es évek gyermekszületéseiről is. A társadalomban ható folyamatok inkább a házasságban élők szokásait változtatták, a házasságon kívüli születések száma stabilan 5-7% körül mozgott. A helyzet a 80-as években változott meg olyan mértékben, hogy napjainkban hazánkban minden negyedik gyermek nem házasságban élő szülőktől, vagy egyedülálló anyától jön a világra. Az adatok alapján azonban nem kaphatunk választ arra, hogy mi az anyák valódi családi állapota. A jogilag egyedülálló anyák között, nem tudhatjuk, hogy milyen arányt képviselnek azok, akik a törvény szerint nem házasok ugyan, de hosszabb-rövidebb ideje élettársi kapcsolatban élnek, és mekkora a ténylegesen egyedülálló anyák aránya. A nem házas kapcsolat jellegének, intenzitásának vizsgálata a megszületett gyermek szempontjából is lényeges, – ha úgy tetszik – sorskérdés. A gyermek fejlődése, nevelkedése, szocializációja szempontjából nyilvánvalóan nem mindegy, hogy szülei, ha nem is házasságban, de szoros élettársi kapcsolatban együtt élnek, mintha az anya egyedül állóként hozza a világra és apa nélkül neveli.

Kérdés továbbá, hogy a nem házas életforma, a törvényes kapcsolat nélküli gyermekvállalás mennyire tudatos döntése az érintett anyáknak, a házasságkötés mellőzése értékrendbeli választásuk eredménye, és véglegesnek tekinthető döntésük-e, vagy különböző egyéni okokból, élethelyzetekből bekövetkezett kényszerhelyzetek eredménye, amit a későbbiekben még követhet házasságkötés? Más szóval: a törvényes házassággal való tudatos szembefordulásról („házasság-ellenességről”) van-e szó, ami a tradíciókkal való radikális szembeszegülés múltó divatjaként fogható fel, s csak egy meghatározott társadalmi rétegre jellemző, vagy pedig a korszellem lassú változásának lehetünk tanúi, amely szerint a szülők közötti kapcsolat törvényes megerősítésének, ünnepélyes aktusának fontossága, jelentősége, időzítése fokozatosan elhalványulóban van? Az értékrendbeli változások súlyának, irányának, intenzitásának feltárása valamelyest a perspektíva megítéléséhez is támpontot ad: vajon egy olyan, visszafordíthatatlan folyamat vette-e kezdetét, amelyben a családi élet házasságkötésen alapuló, hagyományos formája fokozatosan elhal, vagy pedig az várható, hogy – a törvényes házasság mint életforma fennmaradása mellett – az életformák többfajta, egymással egyenrangú alternatívája alakul ki? Ez utóbbi mellett szól, hogy korábbi kutatásaink szerint a fiatal generációban nem tapasztalható házasság-ellenesség, erősödni látszik azonban egy

⁶ Pongrácz Tiborné (1999): „Gyermekvállalás házasság nélkül” in: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1999*, Pongrácz Tiborné, Tóth István György, (szerk.). Budapest: TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkársága, Pp. 173–189.

olyan attitűd, amely nehezen viseli el a házasságkötéssel együtt járó „kényszer-elemeket” (mint amilyen például a különböző erkölcsi, valláserkölcsei szabályok kötelező betartása, a szülők részvétele, beleszólása, a környezet megítéléséhez való alkalmazkodás kényszere stb.) A fiatal generációban erősödni látszik egy olyan szemléletmód, amely – anélkül, hogy értékítéletet mondana ki akár a törvényes, akár a nem törvényes együttélésről, az egyik vagy a másik erkölcsi fölényéről, azok előnyeiről vagy hátrányairól – az életformák közötti szuverén választás jogát, s annak általános társadalmi elismertségét igényli.⁷

Hajlok rá, hogy ez utóbbi feltevést fogadjam el, már csak azért is, mert egyre terjed a fiatalok körében az úgynevezett „szingli” életforma, ami ennek a társadalmi változásnak szignifikáns része. Definícióként meghatározható, hogy a szingli az állandó párkapcsolat nélküli, munkaerőként piacképes, munkában és szabadidőben is aktív, jólétben élő egyedülálló fiatalok életformája (Utasi Á., 2005). Az ilyen fiatalok jelentős aránya azonban korántsem él teljesen partner nélkül, többségüknek rövidebb-hosszabb időszakra van partnere, csupán a "holtig tartó" állandó párkapcsolat felvállalását halasztják, vagy nélkülözik.⁸

Akik a „halasztják” kategóriába tartoznak, azoktól nem áll messze a gyermekvállalás, csak éppen hódolnak egy kicsit a jelen kor divatirányzatának, de vannak olyanok, akik komolyan veszik a szingli életmódot, és szigorúan betartják annak játékszabályait. Mai világunkban ők azok, akik gyermek nélkül képzelik el az életüket. A társadalomnak tiszteletben kell tartania döntésüket. Nem ők azok, akiket meg kell győzni különböző népesedéspolitikai, családpolitikai tervekkel arról, hogy vállaljanak gyereket, annak ellenére, hogy nem így tervezték.

A jelek arra mutatnak, hogy nem a párkapcsolatoknak, hanem csak azok törvényesített formájának a népszerűsége csökkent. Ez abból is világosan látszik, hogy míg a gyerekszületések száma jelentősen csökken, addig a házasságon kívül született gyerekek száma erőteljesen emelkedik, és ezen belül is a hajadon családi állapotú nők termékenysége az elmúlt másfél évtized leforgása alatt közel kétszeresér emelkedett. Ezek nagy része mögött élettársi együttéléseket lehet sejteni, de a fentebb említett definíció okán ezen társadalmi réteg pontos mérése lehetetlen. Számuk megítélésére csak hozzávetőleges becslésekbe tudnánk bocsátkozni. Ezzel a magatartási formával Magyarország nagyon szépen felzárkózott az Európa nagy részére jellemző tendenciákhoz.

Van egy olyan feltételezés, hogy az élettársi kapcsolatban élők számának növekedése csupán a párkapcsolatok formáinak belső arányain változtat, mivel a együttélések terjedése fordítottan arányos a házasságok számának alakulásával. Elhamarkodottan azt lehetne feltételezni, hogy ez az életforma a kötöttségekkel járó házasság helyett vonzza a fiatalokat, de ha belegondolunk, hogy hogy alakul a válások száma évről évre, akkor azt mondhatjuk, hiába a hivatalos forma és esetleg az egy-két gyerek, aki el akar válni, az el is fog. Ebből arra akartam következtetni, hogy nem feltétlenül a szabadság vonzza az élettársi forma választóit, csak egyszerűen ők vagy nem hisznek a házasság intézményében, vagy valamely külső körülmény miatt nem házasodtak össze. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy a 20 évesnél fiatalabb nők esetében megnégyszereződött az arány, 7%-ról közel 30%-ra emelkedett. Ez a Családjogi Törvény azon intézkedésével magyarázható, mely 1987-ben

⁷ Pongrácz Tiborné (1999): „Gyermekvállalás házasság nélkül” in: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1999*, Pongrácz Tiborné, Tóth István György, (szerk.). Budapest: TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselői Titkársága, Pp. 173–189.

⁸ Szretykó György: A jelenlegi családmodell válsága és a társadalompolitika http://www.kritikaonline.hu/kritika_10junius_szretyko.html.

gyámügyi engedélyhez kötötte a 16 éves kortól való férjhezmenetelt. Ezt támasztja alá az az adat is, mely szerint a 20 év alatti nők házasságkötései 30%-al csökkentek, viszont a gyermekszüléseik 44%-kal nőttek.

Ami elindul a fiataloknál, az előbb-utóbb begyűrűzik az idősebb korosztályokba is. Megfigyelhető, hogy a 30 év alatti fiatalok egyre többen választják a kevesebb kötöttséggel járó élettársi együttélési formát, mintegy próbaházasságnak felfogva azt, fenntartva maguknak azt a lehetőséget, hogy ha nem működik, akkor sokkal kisebb procedúra, megpróbáltatás nélkül szabadulhatnak belőle, főleg ha még nem született belőle közös gyerek. Nem ritkán halljuk környezetünkben is, hogy 3-4, de akár 6-8 éve is együtt vannak, jól érzik magukat, gyereket egyelőre nem akarnak, nekik jelenleg ez az életforma teljesen megfelel, aztán ki tudja mit hoz a jövő. Ez a tipikus szingli életmód, a karrierjükben, munkahelyi sikereikben élnek ki magukat, nagyon odafigyelnek a szabadidejük tartalmas eltöltésére, jól érzik magukat a másik társaságában, az esetek nagy többségében mindegyiküknek van külön lakása, nincsenek egymásra és a szüleikre sem utalva, velük csak ritkán találkoznak, még akkor is, ha esetleg nem is laknak egymástól messze. Ezzel teljesen fellazulnak a családi kapcsolatok is, mivel később vállalnak gyereket, ha egyáltalán vállalnak, jó eséllyel azok nem is ismerhetik meg a nagyszüleiket, mivel a nagy korkülönbség miatt már azok nem élnek, mire ők megszületnek. Nem lesz a jövő nemzedék előtt példa arra, hogyan kell gondoskodniuk az idősekről, a szüleikről. Nem túl biztató jövőkép, de sajnos nagy valószínűséggel ez vár ránk a közeljövőben.

Az, hogy nálunk más egy kicsit az ilyen életformát választók összetétele, bizonyos optimizmusra ad okot. Magyarország egy alapvetően konzervatív beállítottságú ország, ha a házasságkötések, a családi szerepvállalások, gyermekszám kérdését vizsgáljuk. Ezt látszik alátámasztani az a tény is, hogy az élettársi kapcsolatot választók milyen társadalmi rétegekből, milyen iskolai végzettséggel kerülnek ki. Az általános európai trend, hogy ezt az életformát a magasan kvalifikált, tanult társadalmi rétegekben élők tudatosan választják. Nálunk kezdetben azért más volt a helyzet. Eleinte általában az alacsony iskolázottságú rétegekből kerültek ki azok a nők, akik ezt az életformát választották. Ennek persze sokféle magyarázata lehet. Az iskolai végzettség rögtön maga után vonja azt is, hogy az élettársak foglalkozási struktúrája a fizikai foglalkozások felé tolódik el. Napjainkra azonban egyre terjedőben van az a trend, miszerint a házasságkötést későbbre, esetleg véglegesen elhalasztó fiatal nők, a tanulással, karrierjük építésével összefüggésben a házas életnél szívesebben választják a lazább kötöttségekkel járó együttélést. Ők perspektivikusan élen járnak a modernizálódó életforma terjesztésében. Az is megfigyelhető, hogy az ilyen jellegű együttélésben részt vevő élettársak életkora, családi állapota, iskolai végzettsége és gazdasági aktivitása az elmúlt években jelentősen közeledett egymáshoz, és ebben a tekintetben mind jobban hasonlítanak a házastársak homogámiaszintjéhez. Ez azt jelenti, hogy az élettársukat is ugyanolyan gondossággal választják ki maguknak, mintha a házastársukat választanák ki, ez pedig arra enged következtetni, hogy házasság-szerű életformára törekszenek, tudatos életformát építenek, a maguk fogalmi körében családot terveznek. És ebbe a „majdnem családba” a gyerekek is bőven beleférnek. Kezdetben ugyanis azok választották ezt az életformát, akik elzárkóztak a gyerekvállalástól. Az 1980-as években a nemzetközi szakirodalom is sokat foglalkozott azzal a témával, hogy az élettársi együttélések terjedése kedvezőtlenül hat a termékenységre. Időközben azonban sok minden megváltozott. Többek között a társadalom hozzáállása is. Ez is nagyban segítette azt a örömdetes tényt, hogy a házasságon kívüli szülések száma Európa szerte növekedni kezdett. Ez az, ami ezt az életformát átminősíti, és egy szintre emeli a házasság intézményével, mintegy alternatívát kínálva a fiataloknak. Az igazi erőpróbája a kapcsolatnak a gyermekvállalás. Magyarországon

nem divat a tudatos gyermektelenség választása, ebben különbözünk Európától, mivel ott több évtizedre visszamenően hagyományai vannak. Nálunk az a jellemző, hogy az élettársi kapcsolatban élő nők is vállalnak gyereket, esetleg gyerekeket, tehát nem ez a vízváltó a két életforma választása között. Gyermekvállalási aktivitásuk nem nagyon marad el a házastársaikétól. Azt lehet mondani, hogy nagyon sokan mintegy próbaházasságnak tartják az élettársi kapcsolatot, és ha gyerek születik belőle, akkor „legalizálják”, azaz összeházasodnak, de vannak olyan párok, akik egy életre választják ezt az életformát. A másik oldalon azok állnak, akik tudatosan választják az élettársi viszonyt a házasság helyett. Teszik ezt két okból: az egyikük formálisnak tartja a törvényes házasságkötést, és elutasítja azt, a másik csoport viszont az önállóságot, a függetlenséget részesíti előnyben ebben az életformában. Bármelyik csoporthoz tartoznak, ez dologgal biztosan szembesülniük kell: a társadalom ítéletével, ami nem mindig volt pozitív. Hosszú küzdelem, kivetettség, és elítélés után a közvélemény a 20. század végére változott meg. A válások növekvő száma, az újraházasodások csökkenése, a házasodási kor növekedése, más oldalról pedig a szekularizáció, az egyházi előírásoktól, szabályoktól való elfordulás a közvéleményt is engedékenyebbé tette az „ásó-kapa”- köteléken kívüli életforma-választások iránt.⁹

Van egy másik út is, melyben bebizonyíthatjuk a fiatal nemzedékeknek, hogy vannak olyan dolgok, amiket érdemes felvállalni, amikért érdemes megharcolni, ugyanis az emberek nagy többsége saját magára vonatkoztatva ma is a tradicionális családforma követője. Általánosságban azonban meglehetősen toleránsnak mutatkozik, hajlandó elfogadni másfajta életvezetést, másfajta választásokat is. Ha jól belegondolunk, mindig is voltak alternatívái a polgári házasságnak. Kezdetben volt a templomi esküvő. A polgári anyakönyvezéssel felkínált másik lehetőséget is nagyon nehezen fogadták el anno az emberek, aztán volt egy elég hosszú időszak, míg egymás mellett párhuzamosan futott a kettő, a polgári házasság kötelező jellege miatt.

Egy érdekességet azért megemlítenék. Vannak olyanok, akik a polgári házasság helyett csak a templomi házasságot választják, ők is a „papír nem fontos” kategóriájába tartoznak, de más okokból. Ők döntően megözvegyült emberek, akik azért választják ezt a formát, mert nem akarják bolygatni az öröklési vonalakat, idős korukra nem akarnak egyedül lenni, találnak maguknak társat, de az elhalt élettárs iránti tiszteletből, és a gyerekeik iránti kötelességből adódóan sem akarnak törvényes, polgári házasságot kötni, viszont neveltetésükből adódóan a valamely hivatalos fórum előtt tett esküt fontosnak tartják. Vallásosságuk maga után vonja, hogy ez a hivatalos fórum az egyházközösségük legyen. Ők is hivatalos értelemben véve az élettársi kapcsolatban élők egyre népesebb táborát gyarapítják. Az élettársi kapcsolatokban mért gyermekvállalási statisztika negatív mérlege a házasságban született gyermekek számával szemben nekik is tudható be. Ők már nem fognak gyerekeket vállalni, hiszen előző házasságukban már teljesítették a társadalom ezen elvárását.

Az élettársi kapcsolat mindig is jelen volt a társadalomban, de jelentőséggel azóta bír, mióta jogokat és kötelességeket kapcsolnak hozzá. Ha a gyermekvállalási szándékot nézzük, azoknak az országoknak növekszik a népessége, akik ugyanolyan jogokat, kedvezményeket, juttatásokat adnak a gyermeküket házasság nélkül felvállalóknak, mint a házasságban gyermeket vállalóknak. Az pedig, hogy egy élettársi kapcsolatban élő pár vállal-e gyermeket, és mennyit, azt a közöttük fennálló kapcsolat jellege és intenzitása határozza meg. A hosszabb ideje élettársi kapcsolatban élő párok ugyanolyan okokkal indokolják elhatározásukat, mint a házasságban élő társaik.

⁹ S. Molnár Edit: Élettársi együttélések – tények és vélemények <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a504.pdf>

Van még egy kategória, akikről szólni kell. Az olyan, döntően fiatalokból álló réteg, akik azért választják tudatosan az élettársi kapcsolatot a nagy nyilvánosság előtt a házassággal szemben, mert környezetükben kialakult az a szokás, hogy szinte életvitelszerűen az állam által nyújtott támogatásokból, segélyekből élnek. A nagy arányú munkanélküliség miatt, és a lehetőségek hiánya miatt, esélyük sincs, hogy munkát szerezzenek, tulajdonképpen nem is nagyon akarnak, teljesen megfelel nekik ez az életforma. Náluk számít, hogy gyermekét, vagy sok esetben gyermekeit egyedülálló anyaként nevelő minőségben kiemelt támogatásban részesüljön, mert az több pénzt is jelent. Miattuk lehet, hogy eltérően a nyugat-európai átlagtól, nálunk eleinte az élettársi közösség inkább az alacsonyabb iskolázottságú rétegek köreiben terjedt jobban.

A házasságon kívül szült anyák többsége többé-kevésbé tartós élettársi közösségben él, a gyermeket a párok határozottan vállalják, és pont ezért merül fel a kérdés, hogy ha ennyi tudatos elem van a választott életformájukban, akkor miért pont a házasság intézményét nem vállalják fel?

Irodalomjegyzék

S. Molnár Edit: *Élettársi együttélések – tények és vélemények* <http://www.tarki.hu/adatbank-h/kutjel/pdf/a504.pdf>

Pongrácz Tiborné (1999): „Gyermekvállalás házasság nélkül” in: *Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről, 1999*, Pongrácz Tiborné, Tóth István György, (szerk.). Budapest: TÁRKI, Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviselési Titkársága, Pp. 173–189.

Szretykó György: *A jelenlegi családmodell válsága és a társadalompolitika* http://www.kritikaonline.hu/kritika_10junius_szretyko.html.

Magyarország a XX. században <http://mek.oszk.hu/02100/02185/html/185.html>

Élettársi kapcsolat: http://hu.wikipedia.org/wiki/%C3%89lett%C3%A1rsi_kapcsolat

S. Molnár E. – Pongrácz Tné: *Házasságon kívüli szülések Európában és Magyarországon a kilencvenes években* <http://www.mtapti.hu/mszt/19983/molnar.htm>

S. Molnár E.: *Családi értékek – magatartások – demográfiai tendenciák* <http://www.c3.hu/scripta/szazadveg/14/molnar76.htm>

Spéder Zs.: *Az élettársi kapcsolat térhódítása Magyarországon és néhány szempont a demográfiai átalakulás értelmezéséhez* Bp. 2005 Demográfia 48. évf. 2-3. Szám, 187-217. p.